Г. МЕЛЕГАНИЧ (Ужгород)

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Мовне питання в Україні з часів незалежності неодноразово обговорювалося і обговорюється як у суспільстві, так і у наукових колах. Це обумовлено невідповідністю нормативно-правової бази, декларованих заходів і явищ реальній мовній ситуації в країні.

Мовна політика в Україні здійснюється на основі Конституції України (ст. 10) [10], Закону Української РСР «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 року [8] та рішення Конституційного Суду від 14 грудня 1999 року [21] щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України. Окремо варто виділити Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов чи мов меншин», чинний з 15 березня 2003 року Верховною Радою України [7].

Поняття «мовна політика» можна звести до кількох складових: офіційної чи державної мови (для світової практики ці два поняття цілком тотожні), мови шкільництва, мовних прав національних меншин, мови засобів масової інформації та реклами, мовні стандарти. Спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади, що відповідальний за реалізацію державної мовної політики в Україні, є державний Комітет телебачення і радіомовлення. Основна мета у здійсненні держаної мовної політики в Україні є утвердження державного статусу української мови. Урядом затверджено Державну програму розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 рр. Науковцями разом із депутатами розробляється Концепція державної мовної політики, проект Закону «Про розвиток і застосування мов в Україні». Одним з останніх досягнень у цій сфері є Указ Президента України № 161/2010 Про Концепцію державної мовної політики [22].

Проте, не зважаючи на ряд заходів здійснюваних державними органами, в Україні можна констатувати політику «відсутності мовної політики». За словами славіста Віденського та Фрайбурзького університетів Юліане Бестерс-Дільгер Україна є надзвичайно «складним мовним випадком». Адже жодна з інших нових незалежних держав (ННД) (окрім, щоправда, Білорусі) не має таких несприятливих умов для розвитку нації. Бо в Україні проживає найчисленніша російська меншина (17% — 8,5 млн. осіб) серед усіх країн наступниць Радянського Союзу, а до того ж — ще й інші національні меншини. Більше того, майже половина українського населення стверджує, що у повсякденному спілкуванні вона надає перевагу російській мові [5, с. 4].

У процесі сьогоднішнього національного відродження виважена мовна політика може відіграти визначну роль. Бездумний підхід до мовного питання в Україні може створити нові, не прогнозовані проблеми. Слід пам'ятати, що після проголошення незалежності України, крім, власне, українського національного відродження, розпочалось відродження тих етносів, які компактно проживають на території нашої держави. Дуже важливо, щоб відродження культури українського

народу як державотворчого відбувалося, не створюючи дискомфорту іншим національностям, які проживають в Україні [3].

Українське суспільство традиційно вважається поліетнічним, хоча за світовими стандартами, є мононаціональною державою, де українці складають майже 3/4 всього населення. При дослідженнях в етнічній сфері поряд з національною свідомістю мову вважають одним з найважливіших критеріїв для визначення приналежності особи до того чи іншого етносу чи нації. У державі є низка мовних проблем загальнодержавного та місцевого рівня. Проблеми Сходу України відрізняються від проблем Заходу. На загальнодержавному рівні існує проблема мовної русифікації українців, яку не вдається подолати вже 18 років з часу проголошення незалежності України. Та і в кожному регіоні країни є свої особливості мовних проблем.

При дослідженні мовної політики потрібно згадати колективну монографію «Мовна політика та мовна ситуація в Україні» [17] за редакцією славіста і мовознавця Юліане Бестерс-Дільґер. У виданні представлено результати проекту «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи». Дослідження базується на результатах всеукраїнського опитування і фокус-групових дискусій, проведених у п'ятьох містах: Києві, Донецьку, Луцьку, Львові та Одесі. Дослідники вивчили питання мовної політики та суспільних настанов щодо неї після Помаранчевої революції, міжнародного і національного законодавства та зобов'язань України у мовній сфері, мовну політику у сфері освіти, судочинства і діловодства, у засобах масової інформації, проблеми мовної орієнтації та цивілізаційного вибору.

Велика кількість заходів та публікацій, присвячених цій тематиці, мають місце в Закарпатській області. Зокрема, у 2006 році в Закарпатті за підтримки обласної державної адміністрації було проведено міжнародний круглий стіл «Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». У роботі круглого столу взяли участь провідні науковці Ужгородського національного університету, лідери національно-культурних товариств Закарпаття, працівники державних установ області, які опікуються цією проблемою, керівники навчальних закладів краю, представники української діаспори країн Карпатського єврорегіону [20].

Завданнями даного дослідження є:

1) визначити особливості мовної політики з часу проголошення незалежності на Закарпатті та механізми її реалізації в Україні;
2) з'ясувати сучасні мовні проблеми та шляхи їх вирішення на Закарпатті;
3) виробити рекомендації щодо покращення мовної ситуації в області.

Останні роки мовне питання набуває особливого загострення в реалізації культурних прав і свобод національних меншин. Закарпатська область є одним з найбільш багатонаціональних регіонів України, саме тут значна частина людей вважають своєю рідною мовою і спілкуються на угорській, румунській, словацькій, російській та інших мовах. У Закарпатті мовні питання є відмінними від загальнодержавних. Якщо на всеукраїнському рівні існує проблема двомовності, то на Закарпатті – це питання співіснування і повсякденного вживання щонайменше 3-4 мов. Згідно Всеукраїнського перепису населення 2001 року переважна більшість (81,0%) населення області вважає своєю рідною мовою українську, 12,7% - угорську, 2,9% - російську, 2,6% – румунську і т. д. [19].

На теренах Закарпаття реалізація державної мовної політики повинна складатися з двох основних напрямів: забезпечення знання та вживання на всіх рівнях державної української мови та розвиток мов національних меншин усіма громадянами держави.

З прийняттям Закону УРСР «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 року у Закарпатській області відбулося його обговорення і схвалено «Комплексну програму розвитку української мови та інших національних мов у Закарпатській області до 2000 р.» Ще тоді було констатовано, що у реалізації основних вимог закону бракує послідовності та динамізму. Не всюди були створені відповідні умови для подальшого розвитку і вживання державної – української мови. У населених пунктах з компактним проживанням національних меншостей не був відпрацьований єдиний механізм застосування двомовності в наочності і т. д. [18, с. 4]. Більшість з цих проблем є актуальними і по сьогодні.

У 2006 році в області відбувся уже згадуваний круглий стіл з питань реалізації мовної політики на Закарпатті. Учасники конференції зійшлися на тому, що органи влади та місцевого самоврядування області проводять цілеспрямовану та послідовну роботу на забезпечення та дотримання чинного законодавства України про мови. Наголошувалося, що задекларованості державного статусу української мови недостатньо – потрібні механізми реалізації законодавчих актів та фінансова підтримка для повноцінного впровадження української і мов нацменшин у всі сфери суспільного життя [20].

Щодо механізму реалізації, то згідно проекту закону державної мовної політики здійснення державної мовної політики в Україні повинна забезпечувати система органів, яку складають:

- Національна рада з мовної політики при Президенті України;
- структурний підрозділ з мовної політики у складі Міністерства юстиції України;
- Національна комісія з питань правопису та мовних норм Національної Академії наук України;
- Національна Рада з питань радіо та телебачення [11 с. 16].

Але, на жаль, цим проектом закону та іншими нормативно-правовими актами не передбачено існування на місцях таких органів, які б відповідали за здійснення мовної політики. Ці функції покладені опосередковано на управління та відділи в органах державної влади. В Закарпатській області цим займаються управління освіти і науки ОДА, управління культури ОДА, відділ у справах національностей ОДА.

Одним з останніх указів екс-президента В.Ющенка був Указ Президента України № 161/2010 Про Концепцію державної мовної політики, де йде мова про схвалення Концепції державної мовної політики, розробку та затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови та мов національних меншин на 2011 – 2015 роки Кабінетом Міністрів України, удосконалення законодавства про мову [22]. Дана концепція вказує на причини виникнення мовної проблеми та обґрунтування необхідності її розв'язання через визначені завдання, шляхи і способи. У Концепції, схваленій Екс-президентом В.Ющенком, йде мова про необхідність забезпечення всебічного розвитку і функціонування

української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин та задоволення мовних потреб громадян України. Проте ця Концепція теж не називає органи, які б відповідали за реалізацію мовної політики на місцях, хоча необхідність її здійснення добре обґрунтована. Але зі зміною політичної влади в державі подальших дій у прийнятті Концепції поки що не відбулося.

Особливу увагу варто звернути на процес ратифікації Україною Європейської хартії регіональних мов чи мов меншин. Відношення у суспільстві до прийняття Верховною Радою Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов чи мов меншин» було і залишається неоднозначним. Закон створює особливий статус для мов таких національностей: росіян, євреїв, білорусів, молдаван, румунів, кримських татар, болгар, поляків, угорців, греків, німців, гагаузів, словаків. Закарпатець Василь Куртяк висловлював незадоволення проектом закону про ратифікацію хартії, який пізніше був прийнятий. Він говорив про те, що мова є лише приводом і способом внесення до розгляду низки питань якісно глибшого змісту. Йдеться про перегляд таких ключових категорій як «українська нація», «політична система», «режим правління». Куртяк В. вказував, що поки що наша етнічна нація тримається лише на українській мові. Саме тому всі зусилля сил, котрі прагнуть знищення України, і спрямовані тепер проти мови [13, с. 4].

На Закарпатті у реалізації державної мовної політики є ряд особливостей. Національна самосвідомість людей тут має багатогранні коріння. Найбільш очевидний її показник – використання титульної мови іншими етносами. Характерно, що національні меншини, як і українське населення області, поряд з рідною та державною мовою, володіють, як правило, ще і іншими мовами. В школах, вищих навчальних закладах існує можливість користуватися як рідною мовою, так і вибрати мову іншої національної меншини (угорську, словацьку, румунську), що знімає потенційну міжнаціональною напруженість.

В області функціонують, окрім україномовних, 123 середні навчальні заклади з мовами навчання національних меншин, у тому числі 70 шкіл з угорською, 12 – румунською, 3 – російською, 1 – українською і словацькою та ще 41 – з двома, трьома національними мовами навчання, а також 2 гімназії та 2 ліцеї – з угорською, 1 ліцей – з румунською мовами навчання. Крім цього, діють 5 ліцеїв з угорською мовою навчання приватної форми власності. Для малочисельних меншин уже відкрито 17 недільних шкіл з ромською, єврейською, польською, русинською мовами навчання.

У 86 дошкільних закладах виховання ведеться на мовах національних меншин, у тому числі в 65 – на угорській, в 1 – на російській, у 2 – на румунській та у 18 – двома, трьома і більше мовами, серед яких: угорська, російська, румунська, ромська та німецька [6].

Ще однією особливістю Закарпаття є наявність закарпатського діалекту, який простежується в обласних/районних газетах та журналах, в обласному/районному теле- і радіомовленні. Звичайно, що цьому є логічне пояснення, яке випливає з того, що Закарпатська область межує з чотирма європейськими країнами і лише за період XX ст. перебувала у складі щонайменше семи різноманітних за своєю суттю державних або напівдержавних утворень (Австро-Угорщина, Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, УРСР, Україна). Варто врахувати, що в цілому близько 20 % населення області складають представники більше 100 національностей. Тобто, на теренах Закарпаття з огляду на ряд перерахованих чинників відбулося змішування культур і мов водночас. Але з часу незалежності пройшло вже майже два десятиліття, і Закарпаття знаходиться у складі України, тому обов'язком усіх громадян є знання державної мови незалежно від їх етнічної приналежності чи місця проживання. На жаль, на практиці в ряді сіл області, де компактно проживають представники національних меншин, лише незначний відсоток людей володіє державною мовою. Та слід відмітити, в усіх загальноосвітніх та дошкільних закладах, де навчання та виховання здійснюється мовами національних меншин, учні вивчають державну мову. Проте, мабуть цього не достатньо, так як значна частина молодих людей області не володіє українською мовою навіть на побутовому рівні. Особливо, це стає проблемою, коли особа звертається у державні установи або ж хоче навчатися у вищому навчальному закладі.

Позитивним прикладом є заходи в Ужгородському національному університеті, де цю проблему намагаються вирішувати. Тут створено у 2008 році гуманітарно-природничий факультет з угорською мовою навчання. На факультеті є три кафедри: кафедра угорської філології, кафедра історії Угорщини та євроінтеграції, а також кафедра математики і фізики. На філологічному факультеті діють кафедра словацької філології, кафедра російської мови, кафедра російської літератури та кафедра угорської філології. Крім того, в Мукачівському педагогічному училищі підготовка вчителів початкових класів для шкіл з національною мовою навчання ведеться угорською мові. У 1996 році на Закарпатті відкрито Закарпатський угорський педагогічний інститут в м. Берегово, в якому зараз навчається більше сотні студентів. На угорській мові здобувають фахову освіту в окремих групах Мукачівського державного аграрного технікуму, Ужгородського училища культури та Берегівського медичного училища [16, с. 48].

Окремого розгляду заслуговує питання русинів на Закарпатті. Чимало прихильників мовного сепаратизму з'явилося і в особі ініціаторів русинського руху: вони намагаються довести мовно-культурну та історичну окремішність «підкарпатських русинів». Як зазначає О. Мишанич у статті «Закарпатський політичний сепаратизм: міфи і дійсність», русини жадають створити свою «русинську мову» і державу «Рутенія». Для реалізації цієї ідеї в 1993 році було створено Тимчасовий уряд Підкарпатської Русі, який висунув вимогу визнати Закарпаття автономною республікою, а закарпатців – окремим народом. [15, с. 304].

Оскільки Закарпаття тривалий час перебувало у складі Австро-Угорщини, то значна частина українців, що нині називає себе підкарпатськими русинами, утворила в Угорщині свою діаспору, яка робить спроби створити свою мову. Такі намагання підтримують і русини Закарпаття. Як пише Ю. Балега, у вищих навчальних закладах Угорщини створено кафедри русинської філології. Русинською мовою написано і видано якусь кількість творів, у яких стверджується, що до приходу угорців слов'ян за Карпатами не було, Закарпаття – земля угорська [2, с.62]. В основі такої ідеології лежить мовний сепаратизм, без якого не можна було б проугорським політичним силам доводити, що населення Закарпаття – не українці, а

русини, і їхня мова не українська, а русинська, отже Закарпаття – це їхня держава. Деякі політики не проти від того, щоб від'єднати Закарпаття від України. Як видно, мовний фактор набуває політизованості.

Щодо рекомендацій: спираючись на результати дослідження проекту «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи» [17] та переносячи їх на територію Закарпатської області, можемо пропонувати наступне:

- мовою офіційного спілкування на всіх рівнях повинна бути українська;
- держслужбовці повинні вільно володіти усною і письмовою українською мовою;
- усі жителі Закарпаття повинні володіти українською мовою у обсязі необхідному для роботи;
- у школах з іншими мовами навчання необхідне професійне викладання української мови з обов'язковим складанням іспиту;
- держава повинна забезпечувати в достатньому обсязі підручниками та іншими навчальними матеріалами українською мовою;
- у навчальних закладах II-IV рівнів акредитації обов'язковим має бути вступний іспит з української мови;
- державні теле- та радіокомпанії регіонального рівня мають розподіляти ефірний час згідно з зафіксованим на останньому переписі населення складу населення відповідної місцевості згідно із критерієм «рідна мова» і поряд з українською вести передачі іншими мовами у відповідних пропорціях;
- держава може заохочувати створення радіо- і телепродукції, та друкованих ЗМІ українською мовою шляхом звільнення їх від податків і встановлення певного відсотка національної продукції для всіх мовників;
- підтриманню недержавних мов і культур не повинно чинитися будь-яких перешкод;
- в адміністративній одиниці, де більшість населення вважають рідною певну недержавну мову, в кожному відділі органу державної влади чи самоврядування має бути забезпечено право спілкуватися цією мовою з держслужбовцями.

Не менш важливим для утвердження української мови не лише як офіційної державної мови, а й мови спілкування громадян України, є патріотичне виховання молоді, незалежно від регіону їх проживання. Необхідно проведення різного роду і рівня конференцій, тематичних зустрічей, просвітницьких бесід, показ документальних фільмів. Треба змінити психологію українця і довести, що українська мова є повноцінною і багатогранною, а не меншовартісною і «селянською». Метою таких заходів має стати усвідомлення представників усіх національностей себе громадянами України, для яких знання української мови є беззаперечним.

За законодавством в офіційному спілкуванні поряд із державною мовою можуть застосовуватися мови національних меншин у тих місцевостях, де кількість носіїв таких мов становить більшість населення. Статус української мови як державної не позбавляє громадян України права вільно використовувати будь-яку мову для приватного спілкування та задоволення інших потреб. Водночас, забезпечення розвитку мов національних меншин не повинно перешкоджати розвитку державної мови, її функціонуванню в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

1. Баглай Й. Чи українська мова є справді державною мовою в Україні? / Баглай Йосип // Карпатська Україна. – 2003. – 20 лютого – С. 5.
2. Балега Ю. Сепаратистські тенденції в сучасному Закарпатті / Юрій Балега // Вибори Президента України в контексті міжнаціональних і міжконфесійних відносин. Матеріали моніторингу. – Київ, 2005. – Вип. 2. – С. 61-67.
3. Бідзіля Ю. Мовна політика у ЗМІ в поліетнічному середовищі (на прикладі сучасних періодичних видань Закарпаття) Юрій Бідзіля // електронна бібліотека Інституту журналістики – Режим доступу: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=289
4. Ганчин В. Деякі історико-правові аспекти мовного питання в Закарпатті / Ганчин Василь // Новини Закарпаття. – 1992. – 10 вересня (№ 129). – С. 4-5.
5. Ґудзик К. Мовна політика в Україні / Клара Ґудзик // День. – 2008. – 25 квітня (№77). – С. 4.
6. Закарпатська ОДА. Відділ у справах національностей. – Режим доступу: http://www.carpathia.gov.ua/ua/publication/content/497.htm
7. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» від 15.05.2003 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=802-15.
8. Закон «Про мови в Українській РСР» від 28.10.89 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=8312-11
9. Залізняк Г. Мовні орієнтації та цивілізаційний вибір України / Ганна Залізняк // Форум націй. – 2008. – травень (№05/72) — Режим доступу: http://forumn.kiev.ua/Forum72/72-09.html
10. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. із змінами, внесеними ЗУ №2222-IV від 08.12.2004: Офіційне видання. – К.: Парламентське видавництво, 2006. – 159 с.
11. Концепція державної мовної політики України. – Київ, 2006. – 19 с. – Режим доступу: http://www.minjust.gov.ua/files/Conception13092006.rtf
12. Копієвська О. Щодо правового забезпечення культурних прав і свобод національних меншин в Україні / Ольга Копієвська // Закордонне українство: утвердження української присутності в світі. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Реалізація в Закарпатській області державної політики співпраці із закордоннми українцями: стан, проблеми, перспективи»: 14-15 травня 2008 р., Ужгород, Україна / За ред.М.Ю. Моца (Гаврилешко). – Ужгород: Ліра, 2008 – с.370 - 373. (372)
13. Куртяк В. «У мене є свій язик, то для чого мова» / Куртяк Василь – Срібна Земля. – 2002. – 9 листопада (№47). - С. 4.
14. Масенко Л. Мова і політика. Монографія. / Лариса Масенко – К.: Соняшник, 1999. – 100 с.
15. Мишанич О. Закарпатський політичний сепаратизм: міфи і дійсність/ Олекса Мишанич // Культура українських Карпат: традиції і сучасність: Матеріали Міжнародної наукової конференції. / Укл. П. Чучка – Ужгород: «Гражда», 1994. – С. 302-314.
16. Мітряєва С.І. Формування стратегії національної консолідації (регіональний аспект) / Світлана Мітряєва // На шляху до суспільної влади / Упоряд.: Ю.Ж. Шайгородський . – К.: Укр. центр політич. менеджменту., 2001. – С. 46-52.
17. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Збірка за ред. Юліане Бестерс-Дільґер. – Видавництво: Києво-Могилянська академія, видавничий дім. – 363 с.
18. Основні положення комплексної програми розвитку української мови та інших національних мов у Закарпатській області до 2000 року. // Новини Закарпаття. – 1991. – 4 липня (№ 126). – С. 4-5.

19. Про кількість та склад населення Закарпатської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Державний комітет статистики України – Режим доступу: http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/zakarpattya
20. Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин: Матеріал міжнародного круглого столу 30 листопада 2006 року, м. Ужгород, Україна / За ред. Л.О. Белея. – Ужгород: Ліра, 2006. – 284 с.
21. Рішення Конституційного Суду від 14.10.1999 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v010p710-99
22. Указ Президента України № 161/2010 Про Концепцію державної мовної політики // Офіційне Інтернет - представництво Президента України – офіційні документи. – Укази – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/10486.html
23. Українська та інші національні мови на Закарпатті. // Новини Закарпаття. – 1991. – 4 липня (№ 126). - С. 3.
24. Циткіна Ф. Закарпаття перехрестя мов // Закарпатська правда . – 1991. – 10 жовтня (№195). – С. 4.

SUMMARY

Melehanych H. REALIZATION OF STATE LANGUAGE POLICY IN ZAKARPATSKA REGION

Since the time of independence was proclaimed in Ukraine a problem of language has being widely discussed in society. This is because the regulatory basis, declared measures and phenomena do not comply with a real language situation in the country.

One of the most multinational regions of Ukraine is Zakarpatska region, where a great number of people considered Hungarian, Romanian, Slovakian, Russian and other languages to be their native languages. On the territory of Zakarpatska region realization of state language policy should have two directions: securing the knowledge and use of the state Ukrainian language on all levels and developing the languages of national minorities. Declaration of state status of the Ukrainian language alone is not enough – there the mechanisms of realization of legislative acts and state support are needed.